

MARJAI MÁRTON

# Elhülnétek látván...

**Az jó vitézeknek például jelentsük,**
**Az félelmeseket ezzel megbátorítsuk.**

***(Ilosvai)***

Igaz lelki gyönyörrel olvastam a *Budapest* áprilisi számában Zolnay László Fura kincsek a Mátyás-templomban című tanulmányát. Minthogy éppen a Toldi-mondakörrel foglalkozom, hadd fűzzek egy-két érdekességet a templom legendájához és Toldi személyéhez. Garay János szép niebelungi versszakokban mondja el Toldi várbeli kalandjait: „*Budán a büszke várban egy ősi templom áll, / Ki építette volna más, mint Mátyás király, / A templom belsejébe sok lépcsőn jutni le; / Minthogyha földbe volna süllyedve fél fele.*" (Mátyás temploma).

Hát ennek a „*süllyedésnek*" története van. Mikor már készen volt a templom, nem volt bátor ember, aki felvigye a keresztet a torony csúcsára. Mátyás király három falut és istállójának legszebb lovát ígérte annak, aki a feladatot elvégzi. Ekkor állt elő az öreg Toldi Miklós. Vállára vette a nagy keresztet, és biztos léptekkel haladt föl a hágcsón. Majd a keresztet a helyére illesztette. Mert alapos munkát akart végezni, megmozgatta, szilárdan áll-e. „*Nem áll elég erősen*" — *szól s új munkába kezd.* A mázsás buzogánnyal hatalmasakat csapott a kereszt tetejére. „*A rettentő ütéstől a szentegyházfalak/A földbe két arasszal alább szállottanak;*". Csak a tömeg szava állította meg: ne verje lejjebb az épületet! A költő szerint Mátyás király így szólt: „*Három falummal ér fel, melyet tevél a kár; / Én hát magamnak tartom mind három falumat; / Isten nevében vidd el legszebbik lovamat.*"

Toldi kiválasztotta a lovat, és elkocogott. Életének végső szegénységében nem tudta az állatot rendesen tartani. Garay János népi szólás-mondást idéz: „*Szemétdombon tengődött megrokkant szép peje, / S a rettentő buzgány lett mindkettő sírköve.*" (Azt a mondást, hogy: *tengődik, mint Toldi Miklós lova a szemétdombon*, családi környezetünkben is hallottam.)

Toldi fegyvereit, köztük a buzogányát, valamint fejecsontját (állkapcsát) és koponyáját három évszázadon át látni lehetett a budai vár bécsi kapuján kívül, a várfalon, jobb és balfelől kőpolcra felrakva, illetve vaskapcsokra felakasztva.

A megjelenítésben Toldi Miklós Budának védő hőrosza, mint Athénnek Thészeusz. Annak is előkeresték csontjait, és odaszállították. Az ő kardja is — apjáról — hőroszkard volt. Akhilleusz isteni eredetű fegyverzete a prototípusa ennek a hagyománynak. Nálunk Attila hun király „Isten kardja" tölt be hasonló szerepet: hősmondáink egyik szép motívuma. Lehetne emlékeztetni a rómaiak „égből esett" pajzsára és hasonlókra is, de térjünk vissza Toldi fegyvereire és

ereklyéire. *Ilosvai Selymes Péter: „Ott vagyon mostan is Miklós feje csontja, / Szertelen temérdek agya-koponyája; / Még most is ott vagyon nagy öklelő fája, / Híres ez világban szíve nagy bátorsága."*

Kérdés, hogy hol volt az az „ott"? Valószínű, hogy nem a *Nagyfaluban hantolt síron*, hanem a budai várfalon. Báró Ungnád Dávid konstantinápolyi követ mellett Gerlach István udvari káplán is látott ott efféle tárgyakat 1573. június 21-én, sőt egy lándzsával átszúrt vagy átlőtt ekevasat is. Gerlach nem beszélt Toldiról; úgy vélekedik, hogy az ekevasat valami török döfte át erőpróbából. Egy évvel később Ilosvai e tárgyakat már Toldiénak írja. Nem valószínű, hogy ezt maga találta ki.

*Bél Mátyás* (1684—1749) szerint — Notitia Hungariae — Toldi láncinge olyan súlyos volt, hogy mai ember nemhogy huzamosabban viselhetné, de még csak fel sem ölthetné. Bél Mátyás írása a szemtanúé: látta ezeket a tárgyakat és fegyvereket. Utána *Dugonics András* kétszer is megszemlélte ezeket: 1756-ban, gyemekkorában és 1794. február 7-én.

Erőfitogtató, nagy fegyvereknek és óriások csontjainak a várkapukra akasztása Európaszerte szokás volt akkoriban. De természetesen ezekhez hős is kellett. Buda védő hősének Toldi Miklóst választották. Illetve a tárgyak, amelyeket akár a törökök is odaszerelhettek, személyét idézték föl.

Óriás fegyverek készítéséről olvashatnánk igen tanulságos feljegyzéseket Plutarkhosz görög író *Párhuzamos életrajzok* című könyvében: Alekszandrosz, Nagy Sándor „végre megengesztelődött, felszedte táborát, s közben hírneve növelésére sok félrevezető és megtévesztő cselt eszelt ki. A szokottnál nagyobb fegyvereket, lójászolokat, a rendesnél nagyobb zablákat készíttetett, és azokat szanaszét dobálva otthagyatta."

Nagy Sándort az úgynevezett Sándorregény félisteni hősként ismertette meg Eurázsiában. Ilosvai Selymes Péter huszonhat évvel a Toldi előtt már írt róla históriát. A példa és a módszer adva volt. Természetesen a fegyverkészíttetők nem Ilosvai darabos históriájából ismerték meg Nagy Sándort, Héraklészt és a többi történeti és mitikus hőst, hanem a görög, latin szerzők munkáiból.

Toldi felsülése a budai özvegynél és sírrablási kalandja nemcsak hogy a legszínesebb a mondakörben, hanem a legtöbb fejtörést is okozza a kutatóknak.

Toldi Miklós szemet vet egy szép özvegyre, de az özvegy nem mutat hajlandóságot. Ám, hogy szabaduljon kellemetlen udvarlójától, meghívja magához lakomára. Miklós igen el van ragadtatva, örömében a falra ugrándozik. (Akkoriban divatos sport volt ez.) Az asszony előre kikészített a falra egy szőnyeget, amelyre oroszlán volt hímezve arannyal. A szőnyeg mögött nyitott ablak rejtőzött.

Miklós nekivetkezett, megrohamozta az oroszlánképet, és ingben, gatyában kiesett az utcára. Betért a legközelebbi lakatosmesterhez. A lakatos elhívta, hogy éjszaka törjék fel egy tegnap eltemetett gazdag lány sírboltját. Miklós felemelte a fedőkövet, lement, hogy kiadja az ékszereket. A végén a lakatos ráeresztette a súlyos követ. Miklós hatalmas erejével azt megemelte és kiszabadult.

A kutatók két feladatot láttak e kalandokkal kapcsolatban. Beletartozhatnak-e a mondakörbe, s kapcsolatban vannak-e egymással?

A sírrablás meséje közkeletű európai téma, s bár a hamis özvegy az oroszlánnal ismeretlen a nyugat-európai előzményekben, a kiugratás több változatban is megvan. Például: Jörg Wickram Rollwagenbuchlein 40. meséjében a katonát ugratja ki a lány anyja. Boccaccio Dekameronjában (második nap, 5. novella) Andreuccio da Perugiát ugratja ki ugyancsak öltözetlenül egy kéjlány. Andreuccio rablókkal megy el sírboltot feltörni, és majdnem úgy jár, mint Toldi, csak ő nem bírja a visszaeresztett követ felemelni. Új rablók jönnek, és azok nyitnak utat neki.

A két kaland nem szakítható ki Toldi erőpróbáinak sorozatából. A népi mondahőst pályája elején mezei munkában találjuk, és egy vendégoldal (Ilosvainál: nyomórúd) kitartásával kelt bámulatot. Malomkődobálása, farkaskalandja, bikaviadala után következik az oroszlán, az asszony, a sírrablás és párviadalai az ország címeréért. Ide számítanak a meg nem verselt, de a szájhagyományban megőrzött erőfitogtatásai is: vízhordása a Dunából, hordónyi vedrekkel, és a nyilazás mellett még az is, hogy parittyaköveit átdobta a Dunán.

Írjuk fel a Nap éves égi útjának, úgynevezett állatcsillagképeinek nevét: Kos, Bika, Ikrek, Rák, Oroszlán, Szűz, Mérleg, Skorpió, Nyilas, Bak, Vízöntő, Halak.

Az őstársadalmak törzsfőnökei aszerint, ahogy a Nap a csillagképeken áthaladt, jelmezben megjátszották az esedékes mezőgazdasági munkát; a nekik tulajdonított varázserővel meghúzták az első barázdát, levágták az első rendet, elvégezték a termékenyítő hatásúnak tartott szent nászt. Leszállták a föld alatti tárházakba, esőért lövöldöztek nyilaikkal a Napra, vagy fenyegető jégeső felleget igyekeztek így elriasztani stb. Ezt a színjátékot, amely az évenként visszatérő pazar ünnepségeken zajlott — és zajlik ma is, nálunk is (karácsony, húsvét, szentiványnapi napforduló, aratóbál, kenyérünnep) — agrárrítusnak nevezi az ethnológia.

Toldi kalandjaiban a *Bika*, *Ikrek* (a György név éppen földművest jelent), *Oroszlán*, *Szűz*, *Mérleg*, *Nyilas*, *Vízöntő*, *Halak* csillagkép a históriai hőssé alakítás után is megmaradt és felismerhető.

Nem lehet véletlen, hogy Károly császár prágai udvarában éppen tizenkét király gyűl össze, és ezeket fenyegeti meg Miklós nagy buzogányával, valamint az sem, hogy utolsó kalandja szakállának csúfolásával kapcsolatos, és annak fehér színét liszthez (Hattyú csillagkép?) hasonlítják. Az alapvető hasonlat a zodiákus végén álló Halakból van: „Másik vitéz monda: »bezzeg nem molnár volt, / Nem látod-é inkább, hogy ez régen halász volt? / Apró halacskákat merőn ez elnyelt volt, / Halaknak teteme állán kiütközött volt.«"

Vagyis, az oroszlán és a szűz, valamint a sírrablás elmaradhatatlan jelenetei az agrárrítusi színjátéksorozatnak. Így küzdött meg a „szűzért" az oroszlánnal (és bikával is) Héraklész, de Sámson és Gilgames is, jelezve a nyár beálltát és megkezdve az esedékes mezőgazdasági munkát.

Héraklész hőstettei tizenkettes (vagy tizenhármas) számát így értjük meg. Jászon szintén a Zodiákuson hajózik át az aranygyapjúért — Kos (gyapja) csillagképpel. Ezt a zodiákusi utat az újkori európaiak közül Newton vette észre először ebben a mítoszban. Iászont Médea királylány segíti, Thészeuszt a krétai föld alatti labirintusban Ariadné. Ezt az úgynevezett alászállást (katabázis v. descensus) elvégezte Héraklész, visszahozta Alkésztisz királynőt és Thészeuszt is barátjával, Peirithoosszal. Perszephonét akarták ellopni (a búzát a veremből), de Hádész, az alvilág királya ottfogta őket. (A két név Thészeusz és Peirithoosz, együtt a kézimalom jelképét adja.) Sőt, Nagy Sándorról is költöttek olyan hőstettnek kijáró mítoszt, hogy felkereste őt az Amazon, és felkínálkozott neki.

Toldi Miklós védőhőszi szerepének emléke az ő csodanagy fegyvereinek elkallódása után feledésbe ment. De budai „kalandjai" vidám népünnepélyek műsorain szerepelhettek valamikor. Állítólagos fegyverei, ha megmaradtak volna, hőszilag föllendíthetnék Buda várának idegenforgalmát mint látványosságok.